

ПЕРСПЕКТИВНИ ПРОГРАМ РАДА
ИСТОРИЈСКОГ МУЗЕЈА СРБИЈЕ
(1971—1980)

УВОДЕ НАПОМЕНЕ

Историјски музеј Србије има задатак да прикупиља, евидентира, чува, сређује, проучава и излаже материјал који илуструје историју српског народа као и народности са којима српски народ у новије време чини друштвено-политичку заједницу.

Као културна и научна установа, Историјски музеј Србије има специфичне задатке и посебно место међу установама које проучавају прошлост нашег народа. Његово интересовање окренуто је народној историји у целини, и у хронодошком, и у територијалном, и у тематском погледу. У том смислу Музеј не само што обезбеђује услове за коришћење музејског материјала него и организује, у оквиру својих задатака, научна испитивања која имају значаја за историју СР Србије и објављује резултате тих испитивања. Као популаризатор историје у широким масама, Музеј треба да врши функцију важног посредника између науке и јавности.

Приказујући народну историју од досељења Словена на Балканско полуострво па све до нашег времена, Историјски музеј, по природи ствари, тежиште ставља на раздобља са сложенијим економским, друштвеним, културним

и политичким процесима. То су, истовремено, и раздобља богатија очуваним материјалом, која се дају свестраније сагледати. У средишту интересовања Музеја је територија СР Србије, али када се укаже потреба за целокупним сагледавањем и приказом друштвеног и културног развитака Срба, прелазиће се овај територијални оквир.

У тематском погледу Музеј обухвата све важне процесе у развиту народа. Он тежи за сагледавањем и приказивањем јединственог историјског процеса, тако да се његови поједини аспекти (привреда, друштво, култура) проучавају и приказују у органској повезаности и узајамној условљености. Музеј обраћа посебну пажњу раздобљима и периодима друштвених борби и борби за национално ослобођење, снагама које су тежиле напретку, посебно радничкој класи и њеним политичким организацијама и борбама.

Полазећи од ових основних задатака, колектив Историјског музеја ангажовао се до сада нарочито на изради концепције сталне изложбе и тематских изложби и на сакупљању музејског материјала.

Концепција сталне изложбе рађена је у сарадњи са Катедром за историју Филозофског факултета у Београду. О концепцији су консултовани и научни радници са других катедри и неких института, као и сви музеји историјског типа и неки стручњаци, пре него што су је усвојили органи управљања и оснивач Музеја.

Основни принцип при изради концепције био је у томе да се не полази од стања музејског материјала (експоната), тј. да постојећи музејски материјал одређује и концепцију, него од резултата истраживања у области историје. Другу фазу чини сакупљање материјала којим треба музеолошки илустровати одређене појаве и чињенице садржане у концепцији.

Методолошки, концепција сталне поставке изложбе Историјског музеја реализује се припремама три основне тематске изложбе, и то из области привреде, културе и политике. У овој Програму то се изражава кроз изложбе о пољопривреди и сељаштву, о рударству, о занатству, о индустрији, о трговини, банкарству и саобраћају, затим о култури, и о стварању и развоју српске државе. Ако се пође од материјалне базе ка надградњи, тиме се истовремено од посебног (тематске изложбе) долази до општег (стална изложба). То је и један од начина да се води правилна политика откупа оног материјала који се не може увек предвидети на основу концепције опште (сталне) поставке.

Ван оквира опште концепције и концепција основних тематских изложби, Музеј планира и припрема и низ мањих тематских изложби, посвећених неким значајнијим и занимљивим темама и догађајима, везујући неке изло-

жбе и за јубилеје. Таквог су карактера изложбе о радничком и социјалистичком покрету (1870—1919), о привреди и становништву Косова, о Цариградском друму, о историјском портрету и историјској композицији у српском сликарству XIX и XX века, о Србији у огледалу „Раденика“, о Устанку 1941. у делима уметника, о Берлинском конгресу и Србији, о годишњицама појединих књижевника и политичких личности, и друге.

На овај начин у Музеју се научно истражују и музеолошки обрађују и неке специфичне теме, што рад Музеја чини разноврснијим. Тематске изложбе, поготову ако су по своме садржају и друштвено актуелне, привлачне су за ширу публику и могућно их је претворити у покретне. За наше прилике то има и посебан значај, јер многи мањи музеји нису у могућности да припремају изложбе за које је потребно уложити већа средства у савремену техничку опрему и ангажовање спољних стручних сарадника. Осим тога, тематским изложбама се разрађује, допуњује и, евентуално, коригује стална поставка, па и оживљава рад Музеја. Стога ће овакве изложбе бити сталан облик рада.

Замисао да се историја народа Србије прикаже комплексно, и тематски и хронолошки, дакле у њеној дијалектичкој повезаности, и разноврсним музејским материјалом, модерна је и сложена, али једина научно исправна. И због тога што је идеја у много чему нова, а понекад и због одсуства интересовања или добре воље појединаца да ствари дубље сагледају, јављају се ту и тамо и несхватања. Стога ћемо нешто више рећи о музејима овога типа, којих је код нас за сада мало. И

у западноевропским земљама, у којима су врло развијени уметнички, археолошки и етнографски музеји, ови музеји су релативно нова појава, али оцењена као неопходна културна и национална потреба.

У послератном развоју музеја, и код нас и у свету, створени су многи музеји историјског типа, то јест музеји који, служећи се разнородним материјалом, настоје да свеобухватно илуструју историју једног народа, једног ширег подручја или краја, једног историјског периода или догађаја. То је свакако у великој мери квалитативно нова појава, карактеристична, поред осталог, и по томе што је на садржај музејских витрина обратила пажњу многобројних и нових посетилаца. Ови музеји нова су појава и по томе што су у музеолошку праксу унели и неке унеколико специфичне методе рада, а само њихово развијање мењало је и мења извесна догматска схватања да су музеји класичног типа (археолошки, уметнички, етнографски и др.) једине праве музејске установе.

За разлику од музеја који су тематски строго усмерени на одређену дисциплину (уметност, природу, технику и др.), историјски музеји имају претензију да илуструју општи развој једног народа или краја, или неку значајнију појаву из тога развоја. То значи да они приказују историју народа и хронолошки, и територијално, и тематски. Разуме се, у тематском погледу такав приказ подразумева све процесе развоја, и то у њиховом дијалектичком јединству, односно поједине аспекте јединственог историјског процеса — као што су привреда и економика, друштво и полити-

ка, просвета и култура — изражава у њиховој повезаности и условљености.

Музеолошки приказ историје српског народа, на пример, мора да пружи основну представу о томе народу кроз разне периоде његовог развоја — феудализам, живот под туђином, ослободилачку борбу и самосталан националан развој, социјалистичку револуцију. У тим општим хронолошким оквирима треба приказати, поред свих елемената привреде и културе, друштво и државу у њиховом кретању, задржавајући се на појавама као што су: кметство и ослобођење сељака од феудалних уза; класне диференцијације и стварање модерне буржоазије и политичких странака; идеје социјализма и развој радничке класе; изграђивање државе и њен унутрашњи развој; буне, устанке и ратове за национално ослобођење; становништво и насеља; материјалну културу и материјалне услове живота; итд. А то значи да историјски музеји не тумаче само историју политичких странака и политичких збивања, као што понегде чак и неки музеалци мисле.

Шта оваква идејна концепција изложбе значи у пракси, тј. у музеолошкој реализацији, и какви се проблеми у вези с тим јављају?

Несумњиво је да је реализација сваке изложбе условљена материјалом којим се располаже. Историјска раздобља са сложенијим економским, друштвеним, културним и политичким процесима, односно XIX и XX век, богатија су у очуваном материјалу, па се могу свестраније и сагледати. Међутим, због нашег општег немара према културном наслеђу, и фондови музејског материјала из XIX века су скромни. Па и шире гледано, и ма-

теријали који су сачувани на другим местима везани су, често, највећим делом за живот и деловање буржоаске класе, односно за њене погледе на то шта као културну баштину треба чувати.

Затим, за разлику од музеја који се углавном служе тродимензионалним предметима и у којима је легенда скоро једина писана реч, историјски музеји упућени су претежно на текстове, помоћни кументе, фотографије, гравире, илустрације у књигама, литографије, географске и историјске карте, диораме, копије, реплике, макете, одливе и др. Овакви експонати, макар и највећије коришћени, не могу увек да илустративно и са жељеном импресијом изразе мисао, поред тога што замарају посетиоца, јер их он више мора да чита него што их гледа. Свакако је једноставније и може се адекватније приказати баштина материјалне културе једнога народа у археолошком и етнографском музеју него процес неког историјског збивање — устанка, револуције или класне борбе, на пример — у историјском музеју. Нешто што је сачињено од много компонената, које све заједно дају атмосферу једног времена или догађаја, остаје често визуелно (тј. музеолошки) недоречено, јер је апстрактно, за разлику од облика и врста ношњи на некој изложби етнографског материјала, на пример, јер експонати који о томе говоре делују аутентичније и конкретније. Због тога је и логично да се историјски музеји, који су по природи ствари комплексни у ширем смислу те речи чак и када третирају неку посебну тему, користе свим врстама материјала, дакле и оним који се налази у археолошким, уметничким, етнограф-

ским, природњачким, техничким и другим музејима и збиркама. Њихова комплексност није само у идејној концепцији него и у реализацији концепције у односу на врсту материјала. То је чак и врло значајна предност, али се она често не користи, пошто се експонати у историјским музејима погрешно везују за папир, тј. материјале од папира.

У комплексном историјском музеју, о коме је овде реч, структуру изложбе чини тема, и њој су одређени предмети. Да би приказао све фазе друштвеног, привредног и културног развика, кустос бира предмете пре свега по томе колико се њима адекватно може илустровати одређена појава, а не првенствено по њиховој реткости или уметничкој вредности. Нека уметничка слика или пољопривредна алатка, којој је, естетички гледано, суђено да проведе највећи део свога века у депоу галерије или етнологске збирке, корисно ће послужити у приказу неке историјске теме. Према томе, избор и распоред експоната одређује општа мисао-водиља, идеја о историјском развика, која од музеја чини једну логичну целину.

Мада још неразвијена, оријентација музеја историјског типа на предмете различитих категорија изазива извесне приговоре. Говори се, наиме, да се таквим избором залази у „домен“ појединих музеја или збирки (уметничких, етнографских, техничких и других), па се самим тим одређена тема и понавља, јавља се паралелизам у раду установа. Таква схватања свакако су неоснована и потичу, највероватније, из непознавања концепције једног модерног комплексног (историјског) музеја, или из заосталог схватања о документима, фотографија-

ма и сличном материјалу као искључивим експонатима за ове врсте музеја. Поједини предмети којима се музеолошки илуструје општи историјски развој једног друштва или једног краја, или нека посебна историјска појава, различито се користе у разним музејима. За музеј историјског типа интересантни су из области ликовне уметности пре свега историјска композиција и историјски портрет, понекад чак и без обзира на њихову уметничку вредност. Уколико се приказује историја културе, бираће се само најнеопходнији експонати, да би се приказао одређени правац развоја ликовне уметности као једне гране културе. Или, при избору експоната из области етнологије, предмети примењене уметности — уколико се сама та уметност не приказује — или различити облици једног истог предмета подређени су критеријуму о значају таквих предмета за развој оруђа за производњу и продуктивност рада. Врста народне ношње у оквиру развоја облика народног живота битна је за једну историјску тему пре свега са становишта стандарда друштвених класа, промена у навикама, у производњи материјала. За етнолога, међутим, примарни елементи су, најчешће, старост ношње, њена скупоценост, евентуално и егзотичност. И тако даље. Овде је реч, према томе, о коришћењу разнородног материјала за илустровање и тумачење одређених историјских тема, без претензија да се улази у све облике и специфичности тога материјала.

У музејима класичнога типа (археолошким, уметничким и др.) излажу се предмети, а у историјским музејима приказује се историја. У првима, предмети су самостални, сваки за себе привлачи

пажњу због своје уметничке или научне вредности. У другима, они су средство за илустровање одређене друштвено-историјске појаве, део су једне целине којом се нешто објашњава. Ова разлика у гледању на функцију експоната у различитим музејима значајна је за историјске музеје. Изложбу флоре и фауне или народне ношње једнога краја могућно је, по правилу, припремити ако се располаже експонатима у оригиналу. Изложба о неком историјском догађају може се остварити и са мање сачуваних или мање вредних оригинала, јер ће се користити разни помоћни материјали. То је и врло озбиљна предност музеја ове врсте, под условом да се умешно користи.

У погледу презентације материјала овде посебно треба поменути велики значај употребе савремених техничких средстава, и као помоћних и допунских за изражавање идеја, и као атрактивних за привлачење пажње. Данас, када се интересовање за нова сазнања и жеље за културном разномодом радије задовољавају гледањем у мали екран и коришћењем других савремених средстава за комуникације и када човек све више настоји да реч претвори у слику, да би могао брже да чита, историјски музеји са обиљем архивских докумената и фотографија старомодно и непривлачно делују, поред тога што замарају. Отуда и неопходност сарадње архитекте, сликара, картографа, фотографа-уметника у постављању и обликовању изложбе.

За разлику од других музеја, и питање кадра у историјском музеју поставља се нешто другачије.

У идејном и техничко-естетичком постављању и обликовању изложбе, стручна спрема и истражи-

вачка способност кустоса и његова инвентивност да одређену историјску тему визуелно представи исто је толико битан елемент колико и грађа којом се то чини. Разноврсност тема, која је карактеристична за комплексни музеј, ставља кустоса историјског музеја у посебан положај — да се оријентише и у научним областима ван своје специјалности и да се и при откупу и при избору експоната за изложбу толерантно односи према другим струкама. Експонати у овим музејима условљавају једни друге, међусобно су повезани или су једни подређени другима, а сви чине једну органску и функционалну целину. И сам стручни кадар, који је по конституцији установе разнородан, потчињава се, нормално, том факту и при изради идејног пројекта и при обликовању изложбе. Све то — и стручно усавршавање, и ближе упознавање за разним научним дисциплинама, и истраживачки рад, и упознавање са модерним техничким средствима експозиције — захтева, без сумње, озбиљан стваралачки напор. Утолико више што се функција кустоса не исцрпљује овим радом — сазнања која је стекао и заједно са другима уткао у изложбу преносе се на посетиоца, јер је због њега све то и рађено. Та педагошка делатност кустоса, његова усмена реч којом у непосредном додиру са посетиоцем објашњава и оно што се експонатима није могло изразити или дорећи, неодвојива је од појма стручног рада у музеју, поготово у музејима са малобројним кадром.

По својој основној функцији, музеји су посредници између науке и јавности. Колико ће то они стварно и бити, зависи од степена спреме стручног кадра, од његових

субјективних могућности да научно заснује и тумачи концепцију изложбе, од материјалних услова у којима се изложба реализује. У музејима са сложеном тематиком то се увек не може ни постићи, и потреба за сарадњом са научним и стручним радницима из других установа намеће се као неопходност.

Структура кадра у Историјском музеју прилагођена је концепцији сталне поставке. То су кустоси ових профила: за политичку историју (6), за историју привреде (2), за историју просвете, науке и културе (3), за историју уметности (2), за етнографију (1), за археологију (1), за социологију (1). Поред њих су и: историчар-оријенталиста (1), педагози (3), документалисти (3), конзерватор (1), архитекта (1), библиотекар (1). Сада у Музеју има 12 кустоса (3 историчара, 2 историчара уметности, 1 археолог, 1 етнолог, 1 историчар књижевности, 1 педагог, 3 документалиста).

Овако ограничен број стручњака, с обзиром на ширину тематске поставке Музеја, може одговорити својим обавезама под претпоставком да Музеј, као и до сада, у највећој мери користи сарадњу спољних сарадника — научних и стручних радника са универзитета, из института, музеја и других културних установа. Таква сарадња рационална је и са становишта утрошка финансијских средстава.

Стална изложба и тематске изложбе Историјског музеја, засноване на оваквој концепцији и рађене савременим начинима презентирања музејског материјала, значе и озбиљно искуство за многе завичајне музеје у Србији. Уто-

лико ће и сарадња и размена исукустава Историјског музеја са другим музејима, о чему се говори у посебном поглављу овог Програма, бити значајан чинилац у развоју музеја. Уз то, Историјски музеј, као матични за музеје историјског типа, позван је да овима пружи и одређену стручну помоћ, нарочито у домену документације.

Историјски музеј Србије основан је 1963. године на иницијативу Извршног комитета ЦК СК Србије, који је, на основу стручних мишљења, на својој седници од 24. XI 1962. године, заузео јединствен став „да је Србији, с обзиром на особеност њеног развитака и посебну индивидуалност српског народа, потребан један историјски музеј, и то у Београду“. У Уредби о оснивању Историјског музеја Србије, коју је 20. фебруара 1963. године донело Извршно веће Србије, одређени су задаци Музеја. Ови задаци су касније, уз врло широку сарадњу стручних и научних радника, израђени у концепцији сталне поставке, онако како су приказани у овом Програму.

Независно од тога што нису одмах створени и сви елементарни услови за рад Музеја (смештај и адекватније финансирање), Музеј је, почев од 1966. године, после делимичног кадровског конституисања, почео и своју јавну културну делатност. За протекле три године, поред разраде концепција и синопсиса изложби приказаних у овом Програму, припремљене су и приказане три тематске изложбе — „Двестагодишњица Славено-сербског магацина (1768—1968)“, „Душан Поповић“ (поводом

50-годишњице смрти) и „Васа Пелагић“ (поводом 70-годишњице смрти); затим стална меморијална изложба „Вожд Карађорђе“ у Тополи и изложба „Социјализам у Србији 1870—1919“ (крајем 1970. год.).

У 1966. години Историјском музеју припојио се Музеј првог српског устанка. То је сада део сталне поставке Историјског музеја. Историјски музеј је наставио и са издавањем Зборника бившег Музеја, и до сада издао три свеске. Публиковани су, такође, и проспекти овог дела поставке о Устанку 1804. и изложбе „Вожд Карађорђе“.

Међутим, у садашњој фази рада питање смештаја и бољег финансирања Музеја постаје врло актуелно и одлагање његовог решавања само успорава нормалан раст установе. У овом Програму дате су извесне алтернативе у погледу смештаја, па је потребно дефинитивно размотрити питање које су то просторије и од када се могу користити. Ово је посебно значајно и због утврђивања димензија при изради помоћног материјала и помагала (витрина и панова) за изложбе.

Уколико би се од сада све нормално развијало, стална изложба Музеја могла би се отворити 1975. године, као што се предвиђа Програмом. Тиме би и Република Србија добила свој историјски музеј, који остале наше републике и покрајине већ имају.

Реализација десетогодишњег програма рада Музеја предвиђа се у две етапе: у првој етапи, до 1975, припремиће се стална поставка, која би обухватила историјски период од 1804. до 1945. године. Прва два раздобља — средњи век и период стране власти — за чије

је приказивање потребно и више времена и више средстава за материјале, накнадно (до 1978. године) би се укључила у сталну поставку.

Ова прва етапа обухвата и изложбе о привреди и култури, као и ове тематске изложбе: Привреда и становништво Косова, Исто-

ријски портрет и историјска композиција у српском сликарству, Србија у огледалу „Раденика“, Устанак 1941. у делима уметника, Надреализам у српској књижевности, Радоје Домановић, и Светозар Марковић. Такође и археолошка истраживања у Малом Иђошу и старој Рашкој.

ИЗЛОЖБЕ

А. СТАЛНА ПОСТАВКА

Средњи век

Хронолошки, овај период обухвата време од досељења Словена (почетак VII века) па до пада средњовековне српске државе под турску власт (1459).

Територијално, приказале се политичке границе српске феудалне државе, односно области феудалних господара у појединим моментима.

Тематика:

Касноантички Балкан и његова цивилизација.

Провале словенских племена и њихово насељавање.

Словени према староседеоцима и остацима касноантичке цивилизације.

Најраније политичке организације код Срба, њихове борбе против Византије и бугарске државе. Покрштавање Срба, односи према византијским градовима. Најстарији црквени споменици.

Српска држава Стефана Немање и његових наследника. Ширење државне територије до смрти цара Стефана Душана. Распадање српске државе на области феудалних господара. Борба са Турцима, сужавање српске територије, пад под Турке.

Феудална привреда у Србији. Аграрна привреда, производне снаге и аграрна техника. Властелинство, обавезе сељака, работе, дажбине. Градска привреда; рударство, занати, трговина.

Развој феудалног друштва у Србији, зависно сељаштво. Власи, властела, становници градова, странци.

Уређење: локалне власти и централна власт, војска, дворска служба, канцеларија. Специфичности у уређењу за време царства и у време деспота. Правни споменици.

Црквена организација, свештенство и монаштво, јерархија, црквена седишта, манастири.

Писменост: књиге, писма, повеље; градитељство, сликарство, вајарство.

Материјална култура: насеља, грађевине, покућство, посуђе, ношња, накит.

Војводина у средњем веку.

Период стране власти

У овом раздобљу српске историје одиграли су се процеси који су у највећој мери одредили доцнији развитак српског народа.

Овај период почиње турским освајањем Србије средином XV века а завршава се почетком ослободилачке борбе 1804. године, иако тиме не престаје страна власт над свим Србима нити територијама које су они настањивали. Услед великих померања и миграција српског становништва, у овом периоду се проширује и територијални оквир, пре свега на област Угарске, Хрватске и Далмације које су населили Срби.

У овај период, стога, улази и веома значајан развитак Срба у Угарској, значајан због настајања српског грађанства и преузимања тековина европске цивилизације.

Тематика:

Турска власт: право, административни систем, турски феудализам — тимарски систем.

Положај српског народа; статус раје, елементи самоуправе, остаци средњовековног права, повластице појединих група.

Црква и њено деловање под турском влашћу. Пећка патријаршија, њена организација и простирање, улога у одржавању јединства. Улога цркве у културном животу.

Привредни развитак; аграрна привреда, занатство, трговина.

Миграције: кретање српског становништва уочи турског освајања, напуштање турске територије, турске колонизационе мере и етничке промене, територије које су Срби населили; сеобе Срба од краја XVII века.

Ратови хришћанских сила преко Турске, борба против турске власти; Срби у граничном систему Угарске краљевине и Хабсбуршке царевине, устанци и буне против турске власти. Хајдуци и ускоци.

Патријархална култура. Остаци средњовековне културе. Просвета и школе. Писменост и штампарије. Исламска култура.

Колонизација Јужне Угарске.

Политички живот; борба за привилегије, положај Карловачке митрополије као носиоца правно-политичког статуса регулисаног привилегијама, црквено-народни сабори, реформе Марије Терезије и Јосифа II, положај Срба у Војној граници.

Културна обнова: културни развитак српског народа после Велике сеобе, развој писмености и школства, почеци барокне уметности и световне књижевности, делатност Доситеја Обрадовића и њен утицај.

Друштвено раслојавање: слободни сељаци, кметови и граничари, појава племства и његово однарођавање, друштвени положај свештенства, појава и јачање трговачког слоја.

Северна Србија под аустријском влашћу 1718—1739. године.

Косово у овом периоду.

Период 1804—1818.

Услед необично снажне динамике историјских догађаја у овом периоду, постоји неколико подручја која треба посебно истаћи као најмаркантнија. Ту су, пре свега, они елементи који репрезентују националноослободилачку борбу, а нарочито национално-револуционарне покрете — устанке, буне, рад национално-револуционарних организација итд; затим елементи друштвеног развоја, нарочито класно диференцирање са свим његовим пропратним појавама, као што су афирмација владајуће класе, разни видови експлоатације, појава класног отпора, појава

социјалистичких идеја и развој радничке класе.

Као посебно карактеристичан домен развоја за ово раздобље шире ће се приказати и процес прошећивања и образовања, преображај земље од патријархалне, сељачке, саморodne цивилизације уочи устанка у модерну европску државу и културну заједницу.

И у овом периоду ће се пратити развитак и борба Срба који су остали под туђом влашћу.

Тематика:

Националноослободилачка борба; устанци и ратови, национално-револуционарни рад владе и појединих организација у неослободеним крајевима.

Изграђивање државе и њен унутрашњи развој: развој уставног живота и државног апарата.

Развој државности: територијалне промене, дипломатски преговори и уговори, односи са другим државама.

Развој политичких странака и струја и њихових идеологија; делатност политичких странака и струја и њихових првака, главни моменти из развоја њихових идеологија.

Друштво: класно диференцирање, афирмација владајућих слојева — формирање модерне буржоазије, социјални и материјални положај осталих друштвених слојева, појава и јачање радничке класе.

Становништво и насеља: типови сеоских и градских насеља, типови приватних и јавних зграда, разна урбанистичка решења, комунални уређаји и средства.

Привредни развој: пољопривреда, занатство, трговина, саобраћај, продирање машинске технике и настајање индустрије.

Култура: развој школства и образовања; књижевност и умет-

ност, појава културних и научних институција, књига и часописа.

Материјална култура и материјални услови живота: примање европских навика, становање, намештај, разни прибори и средства из домена свакодневног живота; забавни живот — на селу и у граду — приредбе, разне друштвене игре и други видови културно-забавног живота.

Територија Војводине 1790—1914: Даљи развој капиталистичке економике и грађанске класе; положај сељака до укидања феудализма и касније; развој градова и сеоских насеља и услова свакодневног живота у граду и на селу; полет грађанске културе; 1848. година; појава грађанских политичких струја и њихова борба; јачање индустрије и развој радничке класе; појава радничког покрета.

Косово у овом историјском раздобљу.

(Део сталне поставке који се односи на Устанак 1804. углавном је остварен кроз садашњу сталну тематску изложбу о Устанку (1804—1830). Великим делом то се може рећи и за период 1870—1918. године у вези са тематском изложбом о социјализму у Србији тога доба.)

Период 1918—1941.

У периоду 1918—1941. тешко је одредити оквир кога ће се Музеј држати због строго централистичког карактера капиталистичке Југославије, нарочито после административно-политичке поделе на бановине 1929. године. Овом поделом свесно су игнорисане етничке границе, које су се дотле још на одређени начин манифестовале

кроз управна подручја покрајина, области и жупанија. Стога, приказивање Србије претпоставља и пружање основних података о Југославији у целини.

За политички и државни развој капиталистичке Југославије као заједничке државе битни су национални и класни односи, као и степен њене независности и улога у међудржавним односима. Њен општи привредни развитак садржао је у себи колико елементе једне модерне привреде и економике укључене у светско тржиште, толико и елементе старог, чак феудалног. Због зависности од страног капитала и због слабо развијене индустрије (нарочито у појединим крајевима), привреда је углавном занатска и аграрна, а национални доходак мали. Економска неразвијеност, неповољна структура привреде, ниска продуктивност и низак доходак становништва условљавају и уске материјалне оквире за развој опште и личне потрошње, и рефлектују се особено на стандард становништва, на развој просвете, културе и здравља, на класне и социјалне односе уопште.

Међутим, привредне и друштвене прилике биле су ипак различите у појединим крајевима капиталистичке Југославије, па и у оним деловима који данас чине СР Србију, на шта су утицали пре свега државна политика и општи степен привредног и културног развитка југословенских области. Те разлике су биле значајне за доцнији развој Србије.

Посебну пажњу треба посветити овој тематици:

Државни и политички развој: стварање Југославије 1918, њено друштвено уређење, Видовдански и Октоисани устав, жупаније, бановине; изградња апа-

рата власти и политичких установа (општине, скупштине, сенат и др.).

Буржоаске политичке странке (Радикална странка, Демократска странка, Југословенска национална странка, Југословенска радикална заједница, Удружена опозиција, профашистичке организације и др.). Улога и делатност цркве.

Партије радничког покрета: Комунистичка партија Југославије, организација и делатност у Србији; Независна радничка партија Југославије, Странка радног народа, Савез комунистичке омладине; КПЈ у Србији и њен однос према буржоаским партијама. Народни фронт у Србији. Революционарне политичко-економске организације и њихова делатност. Реформистичке радничке партије, реформистички и државни синдикати.

Политичка и друштвена збивања: одједи Октобарске револуције, зборови, манифестације, парламентарни и општински избори, шестојануарска диктатура, акције против фашизма и рата, 25. и 27. март 1941, априлски рат, капитулација југословенске војске и др.

Друштвене организације и њихова делатност. Друштвена структура и друштвени развој; становништво: његов састав и демографска кретања. Положај националности и међунационални односи.

Социјална структура: пољопривредници, занатски радници, индустријски радници, интелегенција, буржоазија.

Економски и социјални положај радничке класе. Социјално старање и социјалне установе. Животни стандард.

Насеља, урбанистичка решења, комунални уређаји.

Стање и развој привреде:

а) Пољопривреда — структура земљопоседа, феудални и капиталистички односи, аграрна реформа, економска криза 1929—1932, сељачки дугови, пауперизација, задругарство, доходак од пољопривреде, однос, број и стандард пољопривредних произвођача.

б) Индустрија и рударство — гране индустрије, структура предузећа, сировинска и енергетска база, обим и асортиман производње, радна снага и наднице, инвестиције, учешће страног капитала, учешће у националном дохотку.

в) Занатство — структура, занатско законодавство, организације занатлија, положај занатских радника.

г) Трговина и финансије — структура, страни капитал у банкарству.

д) Друге привредне гране и делатности.

Просвета: школски систем, број школа, народно просвећивање; степен просвећености становништва према националном и социјалном саставу и полу, положај и друштвено-политичка активност просветних радника.

Култура и уметност: народни универзитети и библиотеке, позоришта, музеји, архиви, филмови, књиге, часописи, листови и радио; књижевност, ликовне уметности и друге гране уметности. Развој научне и техничке мисли.

Период ослободилачког рата и развој социјалистичке Југославије

Овај период наше историје треба да буде постављен тако да садашњим и будућим генерацијама покаже да се успон и преображај наше земље у последњим децени-

јама темељи на борбама и жртвама народноослободилачког рата и револуције. Овај период треба да буде веома подробно разрађен због тога што СР Србија нема свој музеј револуције и што Историјски музеј Србије треба да има и његову функцију. Природни оквир и овде треба да буде Србија, али ће се пратити збивања у читавој Југославији и обраћати нарочита пажња јединицама и кадровима из целе Србије без обзира на то где делују. Историјски музеј Србије у свом приказу народноослободилачког рата треба да, поред историје војних дејстава у најужем смислу, посвети пажњу и свим облицима илегалне борбе и отпора, изграђивању власти, пропагандном и просветном раду и сл. Треба да дођу до израза специфичности облика борбе у појединим крајевима Србије.

Исто тако, период рата и раздобље социјалистичке изградње треба да буду комплексно приказани. Богатство материјала и ширина тематике треба да се изразе у неколико општих токова којима ће се истаћи битне и значајне појаве у социјалистичком преображају Србије.

Посебно треба водити рачуна о следећим темама:

а) Окупација Југославије и њена подела, политика окупатора према појединим нацијама и областима, организација окупаторских власти.

Оружане снаге окупатора (Немаца, Италијана, Бугара и Мађара) и њихових сарадника (четника, Српске државне страже, српских добровољачких корпуса, баллиста, усташа и др.).

Устанак народа Југославије. Устанак у Србији, Војводини, Косову и Санџаку.

Организација партизанских одреда и јединица народноослободилачке војске Југославије.

Борбе и ратне операције на територији Србије, Војводине, Косова и Санџака. Српске јединице у другим крајевима Југославије. Сарадња са ослободилачким покретима других земаља и помоћ тим покретима.

Окупаторски систем терора и експлоатације: прогони, стрељања, логори, спаљивање насеља, денационализација, систем пропаганде.

Комунистичка партија Југославије у народноослободилачкој борби. Покрајински комитет у Србији, у Војводини, на Косову и у Санџаку — руководећа снага у устанку; делатност.

Органи народне власти. Главни народноослободилачки одбор Србије. Заседања: Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, Антифашистичког већа народног ослобођења Санџака, Покрајинског народноослободилачког одбора Војводине, Обласног народноослободилачког одбора Косова и Метохије, Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије.

Буржоаска класа и буржоаске партије под окупацијом (сарадња са окупатором, политика чекања, краљ и влада у емиграцији). Улога цркве.

Привредне и социјалне прилике за време рата.

Просвета и култура.

Ослобођење земље.

б) Социјалистичка Федеративна Република Југославија — друштвено и политичко уређење; друштвено-економске основе политичког уређења, друштвено самоуправљање, комунални систем, друштвено-политичке организа-

ције, федерализам, положај и права грађана, начела државне организације.

Социјалистичка република Србија у социјалистичкој Југославији — организација (скупштина и њени органи; органи аутономних јединица; органи области, округа, среза, општине; судови и др.).

Развитак социјалистичке демократије.

Међунационални односи.

Политички живот: политичке и друштвене организације — улога и делатност Савеза комуниста и Социјалистичког савеза, Савеза синдиката, Савеза омладине и других.

Становништво: домаћинства, основна структура, лични доходак и лична потрошња, становање, социјално осигурање.

Привреда: структура и општи развој (ране привреде, национализација средстава за производњу, аграрна реформа, принципи социјалистичке демократије, однос између друштвеног и приватног сектора и др.). Инвестиције, друштвени производ и национални доходак, регионални развој.

Структура и развој појединих грана привреде: пољопривреда (ратарство, сточарство, воћарство, шумарство), индустрија и рударство, занатство, грађевинарство, саобраћај, трговина, туризам и угоститељство, финансије. Друштвени односи.

Просвета и култура: школе, научни институти, народни универзитети, библиотеке, музеји, архиви, радио-станице, телевизија, позоришта, филм, књиге, листови, часописи, организације за физичку културу.

Здравство и социјална заштита.

Правосуђе.

Б. ТЕМАТСКЕ ИЗЛОЖБЕ

а

Пољопривреда и сељаштво у Србији од најранијих времена до данас

Изложбом треба приказати историјски развој ове најстарије гране привреде, указујући на средства за рад, продуктивност рада и друштвено-економски и политички положај и значај сељаштва.

Изложба ће се ограничити на оне елементе који су одиграли најбитнију улогу у историјском процесу развитка и који се могу на конкретан начин приказати постојећим музејским експонатима, оригиналним и помоћним.

Основа ове изложбе била би средства за рад, њихов неравномерни развој у току низлазних и узлазних кретања привредног развоја у оквиру постојећих друштвено-економских формација, усавршавање средстава за рад кроз промене њиховог облика и повећавање продуктивног учинка. Међу ове проблеме спада и питање поседовне структуре сељачког газдинства, промене које су наступиле у току XIX века кроз процес насилне експропријације сељаштва, особито промене поседовне структуре између два светска рата у вези са аграрном реформом.

Упоредо са овим биће приказан економски и друштвени положај сељака непосредних произвођача, њихов подређен положај кроз векове и њихово велико сиромашење у доба развоја капитализма у Србији, да би се, поред осталог, објаснили и данашњи узроци заосталости пољопривреде, застарелости средстава за рад и примитивности рада. Изложба ће видно да истакне процес диференција-

ције сељаштва, почев од кметова до пролетаризације сељака, претварање ове масе у беземљаше, у пољопривредне најамне раднике, у сељаке индустријске раднике и, на крају, да прикаже њихов данашњи положај у социјализму. На тај начин изложба добија велики социјални и политички значај.

Кроз историјски приказ теме о пољопривреди и сељаштву илустроваће се и улога и значај политичких покрета и партија.

Хронолошки гледано, на овој изложби биће приказани историјски периоди феудализма, капитализма и социјализма, и то по овим етапама: праисторија, римски период, насељавање Словена и рано феудално доба, период развијеног феудализма, Србија под турском влашћу, пољопривреда и сељаштво од 1804. до краја првог светског рата, између два светска рата и у време другог светског рата, период социјализма.

Замисао је да се изложба реализује у три дела, и то: период феудализма, период стране власти и период XIX и XX века.

Предвиђа се каталог.

Рударство у Србији

Рудоносно подручје Србије омогућило је развој рударства од најранијих времена. Међутим, у другим временским интервалима рудним благом су се користили страни завојевачи ових територија. Па и када је Србија постала независна земља, страни капитал имао је доминантну улогу у рударству све до другог светског рата.

На изложби о рударству приказале се развој рударства у XIX

и XX веку, а антички период и период феудализма представљаће уводни део тога развоја.

Општи историјски услови, карактеристични за збивања у Србији током XIX и XX века, имали су свога одраза и на развој рударства. Рударство се развијало кроз ове етапе: 1. период Устанка 1804. године, када је настајала српска држава и када су се стварале основне капиталистичком друштвено-економском уређењу; 2. период од краја XIX века до првог светског рата, када се капитализам стабилизује и јаче осећа продор страног капитала; 3. период рата, када су, системом војних управа, сви важнији рудници и даље експлоатисани и укључени у ратну машину Централних сила; и 4. период 1919—1941. године, када се Србија нашла у оквирима Југославије, капиталистичке земље коју су представници крупног монополистичког капитала држали у положају полуколонијалне зависности.

У овим хронолошким оквирима на изложби ће се обрадити ове основне теме: економски потенцијал рудног богатства; значај важнијих рудишта; место и улога рударства у привредном развитку земље као посебне привредне гране и у узајамној повезаности са другим привредним гранама (саобраћајем, индустријом, трговином, банкарством); рударство и страни капитал; држава као иницијатор развоја рударства.

Уз уводни део, у коме ће бити приказани трагови рударења у античком добу (Авала, Мајданпек, Поречка река, Космај, Костолац) и рударски центри средњовековне Србије (Копаоник, Кучајна, Брсково, Ново Брдо), из историје рударства XIX и XX века приказаће се ове теме: почеци рударења; ру-

дарење у народу; истраживање и државна иницијатива; страни закупци; рударско и радничко законодавство; домаћи и страни рудници; трговина и рударство; банке и рударство; количина и вредност производње; раднички покрет; штрајкови.

Предвиђа се каталог.

Занатство у Србији

Изложба о занатству има вишеструки значај: економски (приказивањем развоја производних снага), културни (приказивањем постигнутих ступњева материјалне културе), друштвени (приказивањем производних односа у оквиру занатске организације) и политички (приказивањем учешћа занатских радника и организација у социјалистичком покрету и уопште у политичком животу Србије).

Ова обимна и сложена тема, која обухвата све видове живота занатских радника (технолошки процес рада, услове рада, врсте производа, друштвене и политичке односе) биће приказана оригиналним алаткама и производима, ентеријерима занатских радионица, документима, фото-снимцима, моделима и другим експонатима.

Кроз изложбу ће се приказати ова основна раздобља у развоју заната: занатство у средњем веку са формираним занатским центрима у Брскову, Новом Брду и др. местима и занатством на властелинским имањима; занатство у периоду турске власти — развој заната усмерених на задовољавање муслиманског грађанског становништва и војске, подела заната на привилеговане и подређене, и турска еснафска ор-

ганизација; занатство у време од ослобођења од Турака до првог светског рата — период који обухвата потискивање еснафског уређења турског типа које је регулисано уредбом о еснафима од 1847. год. и промене у структури по врстама заната и имовинском и социјалном раслојавању занатлија; занатство између два рата — период који се одликује цикличним кретањима, која су у главном краткорочна а која се односе било на поједине занате, било на занатство уопште.

Занатство у Војводини.

Предвиђа се каталог.

Индустрија у Србији

До седамдесетих година XIX века индустрија у Србији споро се развијала у односу на земље западне и средње Европе. Разлози тој појави различити су и многобројни, али су најзначајнији ови: тешке привредне прилике, преовлађивање натуралне привреде на селу, слаба куповна моћ становништва, уско унутрашње тржиште, вазални положај Србије у области спољне трговинске политике, конкуренција стране индустријске производње.

У том погледу, а у недостатку озбиљније приватне иницијативе, интервенција државе, мада ограничена, показала се значајним фактором. Осим Војно-техничког завода у Крагујевцу и малог броја парних млинова и пивара, других фабрика у правом смислу није ни било. Тек после доношења закона о потпомагању домаће индустрије (1873) отпочиње развој повлашћене индустрије у Србији. Предузећа, оснивана добивеним повластицама, била су у почетку организована на занатском систе-

му, заснованом на кооперацији рада. Овај прелаз са система занатске кооперације на фабрички систем (значи, без мануфактурног периода), на изложби ће се истаћи као посебно карактеристична појава у развоју индустрије Србије. Веће повластице које су дате индустрији новим законом 1898. године погодиле су бржем развоју фабричког система.

Примена електричне погонске снаге и изградња железничке мреже, као важне компоненте у развоју индустрије, добиће, такође, своје место у илустровању значајних појава.

У даљем приказивању развоја индустрије обратиће се посебна пажња на тежњу трговачко-индустријске буржоазије да изгради националну индустрију и на политику аустро-немачког империјализма усмерену на економско и политичко потчињавање Србије. Услови за бржи развој индустрије настају нестанком овог спољног притиска, а нарочито у доба царинског рата.

Развој индустрије у Војводини био је друкчији, јер је ова индустрија изразито аграрног карактера с обзиром на сировинску базу и на индустријску политику Аустрије и Угарске. Индустрија у овој покрајини формира се у другој половини XVIII века са извесним обележјима мануфактурног облика, који у другој половини XIX века уступа место машинском раду.

Под сасвим другим околностима развијала се индустрија у Југославији између два светска рата. Индустрија је, као и све остале гране привреде, имала циклично кретање у складу са конјунктурним флукуацијама, изазваним сплетом спољних и унутрашњих фактора. То се одра-

зило кроз ове етапе: период послератне инфлаторне конјунктуре и успона индустрије (1919—1923), период конјунктуре и ограничавања инвестиционих делатности (1924—1930), период економске кризе (1931—1934) и период оживљавања привреде (1935—1941).

Кроз све ове фазе циклочног кретања изложба ће приказати низак технички ниво индустрије, тешке хигијенске услове рада и остале карактеристике тадашњег стања индустрије.

Посебним експонатима осветлиће се развој и деловање буржоазије и радничке класе у овој области привреде, положај, делатност и снага организација, стручних и политичких, ових двеју класа.

Предвиђа се каталог.

Трговина, банкарство и саобраћај у Србији

1. Трговина

У средњовековној Србији трговина се обављала углавном караванским саобраћајем, при чему су из земље извожени племенити метали, стока и пољопривредни производи, док је за потребе власти највише увожена луксузна роба („свита“ — богата одећа и сл.), а затим и со.

У доба турске управе трговина се развијала углавном у градским занатским средиштима. У аутархичној привреди, српско становништво, повучено по селима, мање је учествовало у трговини, осим при продаји стоке (углавном свиња).

Основно обележје трговине XIX века јесте извоз стоке и по-

љопривредних производа, као и луксузне робе.

Берлинским конгресом Србија је остала везана за трговачке уговоре Порте, све док као самостална земља није почела склапати сопствене уговоре. То су уговори са Аустријом, Немачком, Енглеском, Француском, али су они углавном неповољнији по Србију, и њима се опира српска трговачка буржоазија и занатлије.

Царински рат са Аустријом.

У овај период спада и унификација мера за тежину као и увођење динара као монете.

У трговачким односима карактеристично је оснивање крупних увозничких и извозничких фирми, стална конкурентска борба између трговаца, борба против сеоских дућана, торбарења и занатлија.

У међусобним конкурентским борбама долази до пропадања многих ситних трговаца. Положај шегрта и трговачких помоћника сличан је као и у занатству, и само је делимично регулисан Законом о радњама 1910.

У првим годинама дошло је до застоја у међународној трговини, углавном због несрећених прилика и слабих саобраћајних веза. Извоз из Југославије је у опадању. Тек касније извоз постаје интензивнији, и то углавном пољопривредних производа а мањим делом и индустријске робе. Спољна трговина је и даље у рукама крупних фирми. Увоз је по количини мањи од извоза, али је по вредности већи.

Са почетком дефлације (1922) трговина улази у периодичне кризе, има много стечајева, али знатно расте и број новопротоклисаних фирми. Ради формирања капитала за пословни обрт и пла-

сман робе, уводи се и систем кредитирања купаца и распродаја.

Развој трговине у Војводини и на Косову.

Изложба ће дати пресек по вертикали развоја трговине у Србији од средњег века до данашњег времена.

2. Банкарство

Оснивање новчаних завода у Србији везано је за интензивнији развој саобраћаја, трговине, рударства и индустрије.

После оснивања прве српске банке (1869), оснивају се убрзано и други новчани заводи — банке и штедионице. У периоду после 1903. оснивање банака је још интензивније, па је 1912. у Србији било 187 банака, од чега само у Београду 40. Међутим, капитал којим располажу банке децентрализован је и недовољан.

Банке, како оне са домаћим, тако и оне са страним уложеним капиталом, кредитирају пољопривреду, трговину, саобраћај, рударство и индустрију, али углавном крупна предузећа из којих се може извлачити велики профит. Ту су настале и многе афере.

У времену између 1918. и 1941. у Србији су биле 2 државне и 3 привилеговане банке, 81 самоуправна штедионица, више од 700 приватних банкарских предузећа и око 5.000 кредитних задруга, од чега је већи део сеоских задруга. Страни капитал је учествовао са свега око 10% капитала, али је зато био уложен у највеће банке, преко којих је улазио у југословенску индустрију, те је скоро 45% деоничког капитала било у његовим рукама.

Развој банкарства у Војводини и на Косову.

3. Саобраћај

Средњовековни саобраћај у Србији био је каравански, тј. саобраћај у коме се служило најчешће теглећом стоком. Користили су се друмови које су изградили римски легионари.

У дугом периоду турске окупације друмови су представљали основне саобраћајне везе и у привреди и у војним походима. Зато су, поред коришћења поправљених старих друмова, изграђивани и нови друмови. Најзначајнији је био Цариградски друм.

У ослобођеној Србији, саобраћајне прилике биле су врло неповољне. Од старих друмова једва су се познавали трагови. Стари друмови били су делом разорени, делом запуштени. Путујући Србијом 1834. године, један савременик пише: „Ни о путевима, ни о друмовима немам много говорити, онда тек почети су да се праве на све стране крченици...“ По закону о сувоземним путевима од 1864. године, друмови у Србији били су подељени на државне, среске и општинске.

Осим Цариградског друма и пута од Београда за Шабац, којима се могло путовати за Брзу Паланку (преко Смедерева и Пожаревца), постојао је и пут из Београда за Ваљево (преко Обреновца) и преко Крагујевца до Ужица.

Поштански саобраћај установљен је 1840. године у Београду, а затим и у Крагујевцу. До осамдесетих година XIX века пошта је преношена двоколицама. Транзитну пошту за Цариград и Турску (нарочито важна државна писма) носили су татари, специјални курири.

Крајем XIX века у Србији се брже развија поштански саобра-

ћај — тада је била 121 државна поштанска станица и 1.304 општинске станице.

Прва железничка пруга у Србији изграђена је 1884. године.

До 1892. године Србија је изградила 8 железничких пруга и повезала главне градове и веће руднике.

Саобраћај на рекама у Србији био је врло развијен јер се трговина углавном обављала преко овог саобраћаја. Седамдесетих година XIX века у Србији је било више мањих бродова на скелама за превоз путника и робе (на Сави 5, на Дунаву 12, на Морави 10, на Ибру 4 и на Колубари 1 брод).

Саобраћај у Војводини и на Косову.

Српска култура кроз векове

Овом изложбом треба на визуелан начин приказати стање духа и ритам целокупног културног живота у појединим историјским фазама кроз које је пролазио српски народ. То значи да ће изложба садржати експонате из свих области културе: књижевности, ликовних уметности, музике, позоришта, филма, просвете и науке, библиотекарства, музеологије, архивства, новинарства, физичке културе.

Да би се боље разумеле извесне опште законитости у развоју српске културе, у поставци изложбе неће се ићи строго одређеним хронолошким редом и механичком поставком одређених експоната, него по културним формацијама: српска култура средњег века (пренемањински период, доба самосталности српске државе, доба после губитка самосталности, српска култура и при-

морски градови), источњачка култура код Срба (књижевност, ликовна уметност, наука и просвета), патријархална култура (књижевност, ликовна уметност, музика, позориште и наука), доба европеизације (култура српских грађана у Угарској, грађанска култура у Србији, грађанско-демократска епоха) и почеци социјализма (претече научног социјализма, доба Српске социјалдемократске партије и Комунистичке партије Југославије до 1945). Принципи хронологије биће строго поштован само у оквиру појединих културних формација, мада ће саме формације ићи каткад хронолошки паралелно.

Оваква концепција изложбе омогућава да се развој српске културе прати кроз све области и да се прикаже однос ове културе према европској и светској култури. Изложба указује на споне старе и нове културе (њен почетак и даље путеве њеног напретка који досежу до данашњег времена) и истиче и везе српске културе са културом осталих наших народа и народности.

Пре појаве културног живота код Срба, земље у којима су се они настанили имале су дуг и богат културни развитак: хеленистички, римски и стари словенски период. Ови периоди не би били исцрпно приказани на изложби, али би мапама и избором репрезентативних археолошких експоната било симболично наглашено каквих је све културних слојева било на територији на којој се почела стварати српска култура.

Смисао ове изложбе није у томе да васкрсава, него само да, у границама могућности, реконструише српску културу про-

шлост и тиме, истовремено, укаже и на место и улогу коју ова има у садашњем времену.

Предвиђа се каталог

Стварање и развитак српске државе

(Политичка историја)

Насељавање Словена на Балканско полуострво. — Сеоба Словена и њихови упади на византијску територију почетком VI века и пустошења Балканског полуострва. Родовско-племенска организација Словена. Словени и Авари. Словенска колонизација Балканског полуострва; староседеоци и Словени. Распадање родовско-племенског уређења и формирање првих словенских држава.

Ранофеудални период од VII до XII века. — Вести Константина Порфирогенита о Србима. Области насељене Србима. Појава класног друштва. Покрштаване Срба. Борбе Срба и Бугара средином IX века: Властимир, Мутимир; борбе између кнезова у Србији и бугарска превласт. Часлав Клонимировић (927/8—950) и обнављање српске државе. Срби и Византија у X веку. Покрет против византијске власти у Дукљи: Стефан Војислав (1040—1052). Михаило (1052—1081) и Бодин (1082—1101): борбе са Византијом и ширење власти Дукље на српске земље у унутрашњости. Јачање Рашке у току XII века и њена борба за независност од Византије.

Српска држава од XII до XV века. — Стефан Немања (1170—1196) и борбе са Византијом; територијално проширење српске државе. Стефан Немањић (1196—

—1228) — сукоб са Вуканом 1202. Пад Византије 1204. Стефан Немањић према Западу (везе са Венецијом и Римом). Србија постаје краљевина 1217. Стварање аутокефалне српске архиепископије 1219. Рад Саве Немањића на црквеној организацији. Феудално друштво с почетка XIII века. Србија у доба борби балканских држава за хегемонију: Стефан Радослав (1228—34), Владислав (1234—43). Период успона Србије: Стефан Урош I (1243—76). Економски развитак Србије. Односи са Угарском и обновљеним византијским царством (1261). Продори Србије на југ. Стефан Драгутин (1276—82).

Стефан Урош II Милутин (1282—1321): односи са Византијом и територијална проширења Србије. Краљ Драгутин и односи са Мађарском. Србија и Бугарска крајем XIII века. Сукоб између Драгутина и Милутина почетком XIV века; губитак северних области. Феудално друштво у Милутиново доба. Стефан Дечански (1322—1331): сукоб са Бугарском (Велбужд, 1330). Унутрашњи нереди у Србији. Стефан Душан (1331—1355). Душанова освајања на рачун Византије до 1345. Проглашење царства и патријаршије 1346. Душанов законик (1349. и 1354). Управни систем. Феудално друштво у Душаново доба. Душанова освајања после 1348. Сукоби са Босном и Мађарима. Појава Турака.

Урош (1355—1371). Обласни господари у јужним и југоисточним деловима државе: Симеон, Балшићи, Бранко Младеновић, краљ Вукашин, деспот Угљеша. Обласни господари у средишњим и северним деловима српске државе: Војислав Војиновић, Никола Алтомановић, Лазар Хребељановић,

Вук Бранковић. Унутрашње борбе у Србији. Сукоби са Турцима (Марица, 1371). Краљ Марко. Измирење са Цариградском патријаршијом 1375. Лазар Хребељановић: Косовска битка 1389.

Српска деспотовина. — Деспот Стефан Лазаревић (1389—1427). Везивање за Византију и Угарску 1402/3. Вазални однос према Угарској и према Турској. Припајање делова области Балшића после 1421. Унутрашња управа деспотовине. Ђурађ Бранковић (1427—56). Пад деспотовине 1439. и обнова 1444. Пад Цариграда 1453. Турска пустошења средином XV века. Пад Смедерева 1459. Зета до краја XV века. Сремски деспоти: деспот Вук Гргуревић, деспот Ђорђе (Максим) и деспот Јован; Бериславићи.

Период стране власти. — Османска империја: територијално ширење османске државе до средине XVI века; пропаст државе Селдука; територијално ширење државе и освајачки походи.

Државно и војно уређење: феудално-бирокаратски систем; деспотска власт султана; феудално-бирокаратски апарат (везири, паше, беглер-бегови, санџак-бегови, итд.); високи царски чиновници; војска.

Османско феудално уређење и последице његовог завођења: сталешко-класна подела; подела земље; тимарски систем и пореско оптерећење.

Територијално-административна подела са војном и управном влашћу: елајети; санџаци, нахије; кадилуци итд.

Србија под турском влашћу после пада деспотовине: административно-територијална подела и управа; турски феудални поседи у Србији — тимарски систем; пореско оптерећење; положај срп-

ског становништва; хришћани спахије у Србији, војници, дербенџије; крајина (серхат) у северној Србији; исламизација.

Миграциони покрети у Србији: насељавање влаха (сточара) у Србију и прве кнежине; укидање изузетног положаја влаха и раје у Смедеревском санџаку.

Српска црква под турском влашћу у XV и XVI веку: положај српске цркве; феудалне дажбине; јурисдикција Охридске архиепископије; обнављање Пећке патријаршије 1557. и њена улога; јурисдикција Пећке патријаршије; феудалне дажбине.

Слабење османског царства: узроци слабења османског царства; чифчијски односи; погоршање положаја сељаштва и сељачки устанци у XVI веку; хајдуџија.

Србија у време кризе турског феудализма: повећање феудалних обавеза; погоршање положаја сељаштва; градови.

Сеобе и етничке промене условљене ратовањем у Србији и Војводини: сеоба 1699. године; Ђорђе Бранковић; процес стапања и прилагођавања колониста и староседелца; етничка измешаност у Војводини.

Аустријско-турски ратови у XVII и XVIII веку и њихове последице: бечки рат 1683—1690. Карловачки мир; рат 1716—1718. Пожаревачки мир; рат 1737—1739. Београдски мир.

Срби у Угарској у XVIII веку: промене у економском, друштвеном и политичком положају Срба после Карловачког мира; организовање жупаније и Војне границе; положај Срба у Војној граници; реформе Марије Терезије и Јосифа II, борба око аграрног питања; Карловачка митрополија;

народни сабори и борба за очување народности.

Србија под аустријском влашћу: аустријска окупација 1718—1739; привреда и друштво за време аустријске окупације; рат 1737—1739; одлуке Београдског мира; повратак под турску власт.

Распадање турског феудализма у XVIII веку: слабљење Турске; порески и феудални притисак; погоршање положаја народа; хајдучија.

Пећка патријаршија: слабљење и укидање.

Развитак сеоске самоуправе у Србији и борбе с Турцима у XVIII веку: привредни и друштвени односи; патријархално друштво; народна традиција; кнежинске самоуправе на селу; аустријско-турски рат 1788—1791, Фрајкори, Михаљевићев и Кочина крајина; Свиштовски мир.

Устанак 1804. и стварање српске грађанске државе. — Београдски пашалук уочи устанка: политичке прилике (Свиштовски мир, 1791; реформе Селима III; протеривање јаничара из Београдског пашалука); друштвено-економске прилике (повластице Селима III; нахијско-кнежинска самоуправа; миграције; повратак јаничара у Београдски пашалук; убиство Хаџи-Мустафа-паше, дахијска тиранија; сеча кнезова).

Борба против дахија и почетак устанка: борба против дахија; први успешни оружани сукоби; преговори са Бећир-пашом; прва устаничка депутација у Русију; збор у Орашцу и избор Карађорђа за вођу устанка.

Оружане акције устаника, рат с отоманском империјом током 1805—1807. године: главни правци турских напада; турска војска, опрема и наоружање; важнији бојеви; ослобођење Београдског па-

шалука и Београда сем утврђених градова (Ужице, Соко); српска војска; оружје; Ичков мир.

Спољнополитичка ситуација и ставови заинтересованих сила: Русија, Аустрија, Француска.

Савез са Русијом, руско-турски рат и обнова устаничке борбе с Турском: савез са Русијом; обнова рата 1809; продор устаника у Санџак; криза устанка 1809; важнији бојеви; ратовање 1809—1813; Букурешки мир.

Унутрашњи развој Србије за време устанка: оснивање Правителствујућег совјета; делатност Совјета; судови и магистрати; устаничке финансије; унутрашњи сукоби за власт; уставна и законодавна делатност.

Одједи устанка код наших народа под Аустријом и Турском.

Карађорђе 1804—1817: Карађорђе, устаничке вође и народ у емиграцији.

Прилике у Београдском пашалуку после оружаног слома устанка 1813: одмазда и збегови; досељавање турског становништва у Београдски пашалук; порески систем; Хаџи-Проданова буна 1814.

Наставак ратовања 1815. године: избор Милоша Обреновића за вођу устанка; важнији бојеви; прекид ратовања; преговори Милоша и Маршали-Али-паше.

Изградња аутономне кнежевине Србије: друштвено-економске прилике, опадање турске и организовање националне власти у Србији (војска, полиција); положај Турака у Београдском пашалуку; дипломатска борба за признавање аутономног положаја Србије — Акерманска конвенција, Једренски мир, хатишериф из 1830. и 1833 (признање аутономије, укидање феудалних односа, ослобођење шест нахија).

Изграђивање грађанске државе у Србији. — Основне карактеристике Милошеве владавине. Борба против личног режима Милоша Обреновића — буна Милете Радојковића. Уставобранитељски покрет. Прве уставне борбе. Срећански устав 1835. Отпор реакционарних снага Европе против завођења демократских установа у Србији. Устав од 1838. и његов значај. Абдијација Милоша Обреновића. Вучићева буна. Избор Александра Карађорђевића за кнеза 1842.

Уставобранитељска влада. Саветска олигархија и кнез Александар Карађорђевић. Катанска буна 1844. Спољнополитички план Србије — „Начертаније“. Законодавна делатност уставобранитеља (Грађански законик 1844, закон о еснафима, закон о државној управи, о чиновницима, о општинама, о школству, Кривични законик итд.).

Српски грађански препород. Србија у револуцији 1848—49; њена улога у српском покрету у Војводини. Утицај идеја буржоаске револуције 1848. на формирање либерално - буржоаског покрета. Источно питање средином XIX века (кримски рат 1853—56).

Од Светоандрејске скупштине 1858/9. до 1868. Криза владавине уставобранитеља до 1858. Обреновићка опозиција. Либерална опозиција. Сукоби између кнеза Александра Карађорђевића и Савета 1856—57 (Тенкина завера 1857). Мисија Едхем-паше марта 1857. Сазивање Светоандрејске скупштине. Повратак Обреновића у Србију. Влада Милоша Обреновића 1859—1860. Влада Михаила Обреновића 1860.—29. V 1868: прогони либерала; Закон о Народној скупштини 1861. Бомбардовање Београда 1862. Предаја градова

1867. Национално питање и спољна политика. Кнез Михаило и Уједињена омладина српска.

Намесништво 1868—1872. Привремено намесништво. Проглашавање Милана Обреновића за кнеза (Топчидерска скупштина). Рад намесништва 1868—1872. Рад на доношењу Устава од 1869. Уставотворни одбор. Одредбе Устава. Намесништво према Русији и Аустрији. Односи са Турском и значај Устава од 1869. Либералне и конзервативне владе 1875—6. „Првени барјак“.

Источно питање 1875. и српско-турски ратови 1876—78. Босанско-херцеговачки устанак 1875. Политичке групе и Милан Обреновић према устанку. Акционо мисионарство С. Михайловића и Ј. Ристића. Рад скупштине у 1876—8. Рат 1876—78. Санстефански мир 3. III 1878. и одредбе које се односе на Србију. Берлински конгрес и рад Јована Ристића. Споразум Ристић—Андраши. Став великих сила према Србији. Одредбе Берлинског уговора.

Формирање и делатност политичких странака. Либерали после 1868. год. Младоконзервативци и формирање Напредњачке странке. Либерална странка. Напредњачка странка. Радикална странка. Социјалистичке идеје и њихови носиоци. Зачеци радничког покрета. Организовање класног радничког покрета. Покушај стварања социјалистичке партије.

Спољна и унутрашња политика после Берлинског конгреса. — Политичко и економско везивање за Аустро-Угарску: железничка конвенција и трговински уговор. Пад Генералне уније и Бонтуова афера. Либералска и радикалска опозиција. Улога кнеза Милана и напредњака око склапања Тајне конвенције. Српско-бугарски рат

1885. Политичке странке према рату.

Краљ Милан и Напредњачка странка против опозиције. Тимочка буна 1883. Сукоби у Напредњачкој странци. Сарадња краља Милана и радикала 1886. Пад напредњачког режима („народни одисај“). Улога Радикалне странке у унутрашњем политичком животу земље. Устав од 1888. год. Одредбе Устава. Абдикација краља Милана. Намесништво 1889—1893. Спољна политика радикала. Закони радикала и радикалска опозиција 1892/93.

Србија од 1893. до 1903. — Државни удар краља Александра Обреновића 1893. и његов апсолутизам (враћање Устава од 1869). Краљ Александар и странке. Влада др Владана Ђорђевића 1897—1900. Ивањдански агентат 6. VII 1899. Владе и странке у Србији 1900—1903. Спољна политика Србије. Државни удар А. Обреновића 1903. Мартовске демонстрације. Оснивање радничких савеза.

Мајски преврат 1903. године. Србија до 1912. — Незадовољство у војсци. Завереници. Повратак Карађорђевића у Србију. Режим парламентарне демократије. Устав од 1903, парламентаризам, национална политика, спољна политика, привредни развој, просвета и култура. Политичке странке у Србији после 1903. год.: Радикална странка, Самостална радикална странка, Либерална странка, Напредњачка странка, Српска народна сељачка слога, Привредна странка.

Формирање ССДП и других класних организација.

Делатност и улога класног радничког покрета.

Царински рат и Анексиона криза 1906—1910. — Спољна политика Србије 1903—1905. Везивање за

земље западне Европе. Економска политика Србије. Царински савез са Бугарском 1905. Објава царинског рата Србији 1906. од стране Аустро-Угарске. Став ССДП према царинском рату. Енглеска, Француска, Русија и Италија према царинском рату. Балканске земље и царински рат. Унутрашња политичка ситуација у Србији — сукоби Радикалне и Самосталне странке. Анексиона криза 1908—9. Грађанске партије и ССДП и анексија Босне и Херцеговине.

Везе српског радничког покрета са радничким покретима других земаља. Руска револуција 1905. год. Друга интернационала. Балканска конференција 1910. год.

Балкански ратови. — Стварање Балканског савеза. Велике силе и Балкански савез. Први балкански рат 1912/13. године. Лондонски уговор 30. V 1913. године. Значај Балканског савеза и карактер првог балканског рата. Други балкански рат 1913. Сукоб Србије и Бугарске око поделе освојених територија. Мир у Букурешту августа 1913. године. Србија и становништво у новоприсвојеним областима.

Праг светски рат. — Србија пред први светски рат: оснивање организације „Уједињење или смрт“ 1911. и њен сукоб са владом Н. Пашића. Организација „Народна одбрана“. Сарајевски атентат 28. VI 1914. Млада Босна. Аустро-угарски ултиматум Србији и почетак првог светског рата. Рад српске владе и скупштине 1914/15: Нишка декларација 7. XII 1914. године. Повлачење преко Албаније. Окупација Србије. Топлички устанак фебруара 1917. год. Солунски фронт 1916—18. год. Добровољачке дивизије. Рад српске владе и скупштине на Крфу. Расцеп међу странкама. Солунски процес 1917.

год. Крфска декларација 20. VII 1917. год. Југословенски одбор и српска влада. Српски раднички покрет и рат: став према балканским ратовима и првом светском рату. ССДП и социјал-патриоти у рату. Учествовање ССДП у раду Штокхолмске конференције. Стварање државе СХС. Мировна конференција у Паризу 1919.

Српски раднички покрет и стварање КПЈ: закључни конгрес ССДП и Трећа интернационала. Конгрес уједињења.

Војводина од XVI до XX века

Походи Сулејмана Законодавца против Угарске (Мохач 1526, Будим 1541, Темишвар 1552). Административна подела Војводине. Етничке промене за време турске власти. Порез и феудалне дажбине. Повлашћено хришћанско становништво. Градови. Положај цркве. Погоршање положаја народа крајем XVI века.

Срем, Ванат и Бачка у XVII веку. — Утицај аустријско-турског рата 1593—1606. Административна подела. Дајбине и порези. Погоршање положаја сељака. Рат 1683—1690. Сеоба. Процес стапања и прилагођавања колониста и староседелаца; етничка измешаност у Војводини. Ђорђе Бранковић.

Срби у Угарској у XVIII веку. — Промене у економском, друштвеном и политичком положају Срба после Карловачког мира. Борба за привилегије. Организовање жупанија и Војне границе. Административна подела. Аграрни односи, положај сељака; сељачки покрети. Сужавање аутономних права. Световно и црквено племство. Реформе Марије Терезије и Јосифа II. Положај Срба у Војној граници. Нова насељавања Мађа-

ра, Словака, Русина и Немаца. Карловачка митрополија. Народни сабори и борба за очување народности. Структура грађанског друштва. Темишварски сабор 1790.

Војводина у XIX и XX веку. — Тицанова буна 1807. Крушичка буна 1808. Темишварски сабор 1837. Либерална струја међу Србима. Војводина у револуцији 1848. Грађанство и сељаци у покрету. Скупштина српских представника у Сремским Карловцима маја 1848 (Мајска скупштина) — сукоб Срба и Мађара. Формирање Српског Војводства и Тамишког Баната 1849. Вахов апсолутизам. Укидање Српског Војводства 1860. Јачање либералног покрета у Војводини. — Благовештенски сабор 1861. Светозар Милетић — „Застава“ 1866. Уједињена омладина српска 1866—1872. Аустро-угарска нагодба 1867. Српска народна слободоумна странка (Бечкеречки програм 1869). Социјалистички покрет.

Расцеп међу либералима — Новосадска конференција 1881. Јаша Томић. Конференција у Кикинди 1884. Формирање Радикалне странке 1887. Програм и делатност странке. Социјалистички покрет — оснивање Опште радикалне партије Угарске у Будимпешти 1880. Оснивање Опште радикалне партије у Угарској 1890.

Мађарска независна странка и њен рад. Српска радикална странка и њен програм 1903. Страначке групације: Милета и Милутин Јакшић. Ријечка и Задарска резолуција 1905. Рад хрватско-српске коалиције 1906—1918 (Велеиздајнички процес 1908—9, Фридјунгов процес 1909). Социјалистички покрет — период 1906—7. Српски агитациони одбор — орган Социјалдемократске партије Угарске код Срба. Питање права народности у Војводини и политика угарске

владе. Срби у Војводини 1914—1918; интернирања, забрана излажења српских опозиционих листа, репресалије. Добровољци у српској војсци 1914—1918. Учествовање Срба у револуцији у Русији. Уједињење 1918.

6

Устанак 1804.

(Део сталне поставке Историјског музеја)

После припајања Музеја првог српског устанка Историјском музеју Србије, 1966. године, та тема је у целини укључена у концепцију Историјског музеја као део сталне поставке Историјског музеја.

Изложба Устанка 1804. год. зактева, међутим, измене и допуне које значе тематско проширење и на период другог устанка, односно на период до стицања независности Србије (1830), а према резултатима нових научних проучавања по којима први и други српски устанак чине једну историјску целину. Допуне садржаја односе се посебно на развој власти и државности, привреду, просвету и културу.

Музеолошки, ова изложба била је реализована 1954. године, приликом прославе 150-годишњице Устанка 1804. Музеолошке могућности тада су биле ограничене и у погледу начина презентације материјала и у погледу техничких помагала (витрине, панои, осветљење и др.).

Стога, садашња поставка ове изложбе не задовољава савремене музеолошке принципе и захтева делимичне измене и допуне у смислу комплекснијег приказивања привредног, политичког, друштвеног и културног развоја у току

самог устанка и после. Том приликом биће извршен критички избор изложених докумената, а истовремено и допунити поставка новом, мање познатом турском грађом о најважнијим догађајима из Устанка, руском архивском грађом, ликовним материјалом (слике, гравире, цртежи, фото-копије), картама, одливима, копијама турских застava и турске војне одеће и другим сличним материјалом.

Поред тога, на самој згради у којој се налази изложба (Мишлошев конак у Топчидеру) треба извршити радикалније оправке (кров, реконструкција осветљења и др.).

Музеј предвиђа да се ова изложба прикаже у појединим местима Југославије.

Раднички и социјалистички покрет у Србији (1870—1919)

Ова изложба, која ће приказати развој напредне мисли, организовани раднички покрет и положај и улогу радничке класе у животу Србије 1870—1919, биће илустрована и приказом политичких, привредних и културних прилика у Србији тога времена.

Овако обрађена тема представљаће одељак у будућој сталној поставци Историјског музеја Србије.

Изложба се отвара у Београду крајем 1970. године, а током 1971. године биће приказана и у већим местима Србије и неким републичким центрима.

Предвиђа се каталог.

**Привреда и становништво
Косова**

Косово, насељено албанским, српским, црногорским и турским